Dijital Ortamda Sapkınlık: Siber Zorbalık

Deviance in the Digital Era: Cyberbullying

Julie Alev Dilmaç*

Abstract: The aim of this article is to provide an overview of the main scientific researches made on cyberbullying and cyberharassment. These attacks which take place in the digital world seem to increase every year with the advances of technologies. They correspond to the repetitive attack of someone by another individual or a group, through the digital devices, with the purpose of causing humiliation and embarrassment. The effect online bullying has on a victim's life is profound and can even lead, in certain cases, to suicide. We observe that, in history, this kind of attack has been systematically considered as an extension of bullying experienced in school by children. That explains why it has been treated essentially as a problem related to and afflicting "youth". Moreover, we argue that some new kind of online attack should also be added to the existent literature and considered as humiliation. These attacks, such as happy slapping, even if not repetitive, have still an impact on the victim's reputation and cause an extreme psychological distress. Here, our aim is to propose another conceptualization of the terms used in the literature and to point out that everybody in the society, whatever the age, can be a victim of these digital attacks. We believe that this approach will contribute to the improvement of the awareness campaigns.

Structured Abstract: This article aims to provide an overview of the existent literature about cyberbullying and cyber harassment. By elaborating a non-exhaustive list of the diverse definitions given to these terms across the world but also in Turkey, our objective was to analyze how these online aggressions were conceptualized but also how they came to be considered essentially as a "youth" problem. Yet, we wanted here to show that this perspective had to be shifted for another one which could lead to the prevention of such attacks for every Internet user of any age. This approach can be considered as original as cyberbullying and cyberharassment have been constantly analyzed as an extension of school bullying experienced by pupils. It is then not surprising to observe that all the prevention campaigns or efforts that have been made to sensitized citizens about these social issues, were always addressed to children, teenagers, parents and educators. In Turkish researches, the same attitude is observable: the majority of the works we could find focused on the understanding of cyberbullying as the extension of peer bullying experienced by children or teenagers at school. Of course, other perspectives are also privileged: a few, for example, tried to analyze how online attacks are framed by media while other intend to grasp the perceptions of individuals on cyberbullying. But here again, the situation of the young generation is at the core of the research question. In this article, we wanted to propose another approach to understand all forms of humiliation present on the digital world.

* Doç. Dr. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi (UKÜ) Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Cyprus International University (CIU), Faculty of Health Sciences, Department of Social Work
ORCID 0000-0002-5022-2440
jadilmac@ciu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Dilmaç, J. A. (2020). Dijital ortamda sapkınlık: siber zorbalık, *Turkish Studies - Social*, 15(3), 1087-1099. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39895>

Received/Geliş: 25 November/Kasım 2019

Accepted/Kabul: 25 April/Nisan 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2020

CC BY-NC 4.0

The analysis of the concepts related to online attacks represents the first step of this endeavor. In the literature, several names are given to these type of aggressions: cyberbullying, cyberharassment and even sometimes, cyberintimidation. All of these terms, refer to repetitive torments caused by someone or a group, most of the time unidentifiable, towards a victim through the means of communication. This traumatic experience has a huge impact on the cyberbullied and even can lead to suicide. That's why in our view, it can be considered as a public health issue. Psychologists but also sociologists tried to list the different sorts of aggressions, by making some typologies. In this article, for example, we refer ourselves to the work of Willard (2005) who classifies cyberbullying in seven types: flaming, harassment, denigration, impersonation, outing and trickery, exclusion and cyber stalking. Then, by taking advantage of the literature review we made on the subject, we clarify the definitions of such social problem: we came to the brief conclusion that cyberbullying and cyberharassment are aggressions aimed to damage victim's reputation. Yet, the dimension of "social image" has to be added to this definition.

Our methodology was essentially based on the collection of diverse definitions observable in the literature and the illustration of them with real cases found in the media. This method helped us to link the online attacks to the real life. Moreover, after providing an overview of the previous researches made across the world and in Turkey, we propose to add one more example of cyberbullying that does not appear in the literature found. This example is the "happy slapping" one that consists on filming and sharing on the digital platforms the video of a victim slapped by another person. Here the aim is to make anonyms Internet users participate to the humiliation of the victim. The bullied here cannot reply to this image of violence in which he/she appears, fact that increase the distress.

More than findings, we propose then to reconceptualize the term of "cyberbullying". It seems that the concept of "cyberhumiliation" would have been more suitable to describe all kinds of online attacks perpetuated towards individuals and aimed to destroy their social image. In our sense, the literature should distinguish "bullying" which refers to the repetitive action of disturbing an individual, from "humiliation" that refers to the act of causing embarrassment to someone. Yet, the repetition of the act should not be, for us, at the core of the definition, as some non-repetitive but yet disturbing practices are observable on the Internet, causing similar sentiment of shame to the victim.

To conclude our argumentation, we suggest that two things should be taken into consideration to prevent online attacks in the digital world: first, as mentioned above, to use the concept of "cyberhumiliation" that covers all possible types of aggressions (not only the repetitive one). Second, to start to consider such denigrations practices as a potential harm that can damage everybody in the society, namely all categories of population, young but also adult. These two new perspectives will be in our sense the first step for a better prevention of cyber-offences.

Keywords: Sociology; Cyberbullying, Cyberharassment, Humiliation, Internet, Technologies.

Öz: Bu makalenin amacı, siber zorbalık (cyberbullying) ve siber taciz (cyberharassment) üzerine yapılan bilimsel araştırmalara genel bir bakış sunabilmektir. Dijital dünyada bu saldırıların, teknolojideki gelişmelerle birlikte, her yıl daha da arttığı saptanmaktadır. Dijital cihazlar aracılığıyla yapılan ve bir kişi veya bir grup tarafından bir bireye karşı gerçekleştirilen ve genelde onu utandırmayı hedefleyen bu eylemlere, "siber zorbalık" isminin verildiğini görmekteyiz. Zorbalık gibi, bu tür şiddetin de kurbanının hayatı üzerindeki etkisi etkili ve derin olmakta ve bazı durumlarda onları intihara dahi sürükleyebilmektedir. Tarihte ve dünya literatüründe, sanal dünyada gerçekleşen bu saldırıların, sistematik olarak okullarda yaşanan akran zorbalığının bir uzantısı olarak değerlendirilmekte. Bu durum, sözü geçen bu saldırıların neden hep genç kitlelerine yönelik, özel veya sürekli bir « gençlik » fenomeni olarak algılandığını açıklar. Bununla birlikte, günümüzde gerçekleşen saldırılara bakıldığında, git gide, toplumdaki herkesin de, yaşı ne olursa olsun, bu dijital saldırıların kurbanı olabileceği gözlemlenmekte. Bu çalışmada bizim amacımız, literatürde kullanılan terimlerin çoğalan sanal saldırı türlerine uymadığını saptayarak, onları yeniden tarif etmenin gerekliliği ve önemini vurgulamaktır. Başka bir deyişle, buradaki hedefimiz, siber zorbalığın sanal tacizden farklı bir şiddet çeşidi olduğunu görerek, bu iki kavramı ayırıştırma gereğini vurgulamaktır. Bu makalede, yeni tür çevrimiçi saldırıları ele alarak, siber zorbalığın aslında "süreklilik" özelliği taşımayan bir sanal "aşağılama" olduğunu ve bir bireyin itibarını zedelemeyi hedefleyen bir saldırı türü olduğunu savunuyoruz. Kanaatimizce, bu tür sanal saldırganlık, mağduru mesajlar ile psikolojik olarak "yormayı" hedefleyen ve ısrarcı olarak algılanabilecek bir davranış olan

“sanal taciz”’den farklıdır. Buradan yola çıkarak, akademik literatürde bu tür sanal saldırganlıkları betimlemek için kullanılan terimlerin başka şekilde kavramsallaştırılması konusunda dikkat çekmeyi öneriyoruz. Bu yaklaşımın, farkındalık kampanyalarının ve önleme programlarının geliştirilmesine katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji; Siber zorbalık, Siber taciz, Aşağılama, İnternet, Teknoloji.

Giriş

Bilişim teknolojileri, etkileşimi, bilgiye erişimi kolaylaştırmış ve çok miktarda veri depolamayı mümkün kılmıştır. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği¹’ne göre, 2019’da yaklaşık 4,1 milyar insan İnternet’i kullanmaktadır ve bu rakam 2018’e göre yüzde 5,3 artış göstermektedir. Aynı rapor, 2005 ile 2019 arasında, İnternet kullanıcılarının sayısının da her yıl ortalama yüzde 10 arttığına işaret etmektedir (bkz. Tablo 2).

Tablo 1: İnterneti Kullananların Yüzdesi, Bölge ve Kalkınma Durumuna Göre (2019)

Bölgeler	Yüzdelikler
Avrupa	82,5
Amerika	77,2
BDT ülkeleri	72,2
Arap devletleri	51,6
Asya ve Pasifik	48,4
Afrika	28,2
Dünya	53,6

Kaynak: ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) (2019)

Tablo 2: İnterneti Kullananların Yüzdesi (2005-2019)

Yıl	Yüzdelikler
2019	53,6
2017	49,0
2015	41,5
2013	37,0
2011	31,8
2009	25,8
2007	20,6
2005	16,8

Kaynak: ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) (2019)

¹ ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) (2019). “Measuring digital development Facts and figures 2019”. <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf>

İnternetin her alana girmesini sağlayan cep telefonlarının kullanımı da bu artışın sebebinin açıklayabilir: istatistiklere göre, nerede ise tüm dünya nüfusu (yüzde 97), mobil bir hücresel sinyalin erişiminde yaşamakta. Oysa, bu yeni iletişim aracı, kendi esas amacı doğrultusunda ne denli başarılı sayılabilir de, diğer yandan, gitgide zaman içerisinde daha fazla kullanıcının da İnternet ve sosyal medyalarından çıkmak için çaba gösterdikleri görülmekte (Jauréguiberry, 2014; Domenget, 2014). Bireyler artık sanal dünyada kendilerini güvende hissetmediklerini ve kişisel verilerin kontrolünü kaybetmekten korktuklarını açıklarlar (Dilmaç 2015a ve 2015b).

Enformasyon ve iletişim, yeni teknolojilerin de kullanılmaya başlamasıyla, İnternet'te kişilerin hayatlarını etkileyen birçok “siber suç” olarak tanımlanabilecek saldırgan davranışlar türetmiştir: banka verilerinin çalınması, e-posta ve kimlik hırsızlığı, hırsızlık, sistemlere sızma ve veri ihlali ve sanal dünyada çoğunlukla görülen viral saldırı bunlara örnektir. Bu suçlar (hırsızlık, sahtekârlık, yasadışı bahis gibi...) yeni değilse bile, yeni teknolojilerin sağladığı dünyaya kolayca yayılma fırsatlarını değerlendirerek daha fazla hasara yol açmaktadır. Bu nedenle, Interpol için siber suçlular, İnternet'in sağladığı hız, anonimlik ve sanal dünyanın gerçek hayattaki yasaların dışında kalmasından faydalanmaktadır. Söz konusu polis teşkilatı üç tür siber suç listeler²: bilgisayarlara ve bilgisayar programlarına saldırılar (ağa sızmak, kötü amaçlı yazılım göndermek...); maddi suçlar ve yolsuzluklar (İnternet sahtekârlığı, kimlik avı...) ve son olarak, istismar suçları (çocuğa karşı işlenen suçlar, sömürü ve cinsel avlanma). Fakat, bize göre, bunlara ilaveten bir başka sapkınlık daha son yıllarda yaygınlaşmaktadır: bu da sanal zorbalık'tır.

Kişiyi *görüntü* araçları (video veya fotoğraf) ile yapılan ve kişinin İnternet'teki *imajını* zedelemeyi hedefleyen bu sanal saldırı, kurbanının itibarını sorgulamayı ve onu derin bir sıkıntıya sokmayı ve bunu da yaymayı ve teşhir etmeyi amaçlar. Bunlar, genelde birey adına ve onun haberi olmadan başkası tarafından oluşturulan bir sosyal medya hesabı veya bir profil, İnternet'te kişinin rızası olmadan kendine ait küçük düşürücü fotoğraf ve video yayılması, mesaj aracıyla tehdit etmek ve korkutmak, hakaret etmek gibi kişiyi itibarsızlaştırmayı amaçlayan küçük düşürme ve rencide etmeye yönelik eylemlerdir.

Bu eylemleri belirlemek için, literatürde yeni terimler ortaya çıkmıştır: dünya çapında yapılan araştırmalarda, “siber zorbalık”, “sanal taciz” veya “siber aşağılama” (Dilmaç, 2014 ve 2017) gibi kavramları gözlemek mümkündür. Aftab (n.d) kullanılan terimlerin, mağdurun yaşına göre ve yaş aralığına dayalı yaşadığı spesifik saldırıya adapte olması gerektiğini vurgular. Araştırmacıya göre, yetişkinlerin maruz kaldıkları durumlar “ısrarlı siber takip” (cyberstalking) veya “siber taciz” (cyber-harassment), reşit olmayan bireyleri hedef alan zarar verici eylemler de “siber zorbalık” (cyberbullying) olarak adlandırılmalıdır. Willard (2005) ise, siber zorbalığın parlama (öfkeli veya sert mesajlar), taciz (tekrar eden rahatsız edici mesajlar), ısrarlı siber takip (zarar veya korkutma tehditleri), karalama (zararlı, yanlış, zalim ifadeler), başkasının kimliğine bürünme (birisini gibi davranarak) şeklinde sınıflandırır. O kişinin kötü görünmesini sağlamak için bir şey yapmak, ifşa (başkalarının özel bilgilerini paylaşmak), düzenbazlık (utanç verici bilgi elde etmek için iletişime geçmek) ve dışlamak (çevrimiçi bir gruba kasıtlı olarak dâhil etmemek).

Bu durumda, İnternet'i, hem bireylerin arasındaki ilişkileri genişletmeye yarayan bir platform olarak, hem de, bazı durumlarda, kişilerin bir sosyal “ölüme”, bir linç'e maruz kalabilecekleri bir kamusal alan olarak tanımlamak mümkündür.

Siber zorbalık, toplumda iletişim teknolojileri kullanan her bireyin deneyimleyebileceği bir risk olsa bile, böylesine eylemlere çocuklarda ve gençlerde daha sık rastlandığı gözlenmektedir. Bu kategorilerin bilgi ve iletişim teknolojileri ve sosyal medyayı hummalı bir şekilde kullanmaları, onları bu tür sanal saldırıya daha açık ve korunmasız kılar (Berg, 2014: 1; Dilmaç Kocadal, 2019). Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU)'nin istatistikleri, gelişmekte olan ülkelerde 15-24 yaş

² Interpol : <http://www.interpol.int/fr/Crime-areas/Cybercrime/Cybercrime>

grubundaki gençlerin yüzde 65'i, gelişmiş ülkelerde ise yüzde 94'ünün çevrimiçi olduklarını gösterir. Türkiye'nin durumu da aynıdır: 8-12 yaş arası çocukların haftada 24 saatlerini sadece eğlence amaçlı olarak sanal âlemde geçirdikleri görülmektedir (buna ders çalışma ve ödev yapma dahil değil). Bu süreler arttıkça siber risklerle karşılaşma oranı daha da artmaktadır (İnan, 2018).

Dijital dünyada mevcut olan ve artan bu riskler, çeşitli toplumlarda, araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu bilimsel çabalarda, İnternet'teki saldırıları anlamak, türlerini analize etmek hedeflenen ilk objektif olsa bile, daha sonra bu sanal problemleri çözmeye yönelik bir takım programların (Donegan, 2012: 40), farkındalık kampanyalarının (Dilmaç & Kocadal, 2019) ve siber zorbalık hakkında halkı bilgilendirme amaçlı resmi web sitelerinin gelişmesine de yol açmıştır.

Türkiye'deki bilimsel literatürde bulabileceğimiz çalışmalarda siber zorbalığın çeşitli perspektiflerden ele alındığını da görmek mümkündür (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Arsoy ve Ersoy, 2015; Akca, Sayımer ve Ergül, 2015). Örneğin, bazı araştırmacılar bireylerin siber zorbalık hakkındaki algılarını tespit etmeyi amaçlarken (Tamer ve Vatanartıran, 2016), diğerleri ise çeşitli yaş gruplarındaki gençlerin siber zorbalık deneyimlerini ve tutumlarını (Arsoy ve Ersoy, 2015) anlamaya odaklanmıştır.

Bununla beraber, sanal zorbalığı İnternet'i kullanım sıklığı ile ilişkilendiren (Akça ve Sayımer, 2017; Serin, 2012; Özdemir ve Akar, 2011) veya bu tür sanal saldırılarda cinsiyet değişkenini (Topçu, 2008) öne koyan araştırmalara da rastlamak mümkündür. Bir diğer yaklaşım ise, siber zorbalığın gerçek hayattaki aşağılama ile olan farklılıklarını anlamayı ve vurgulamayı hedefleyen çalışmalardan ibarettir (Dilmaç, 2014; Erdur-Baker, 2010). Sanal dünyada ve çevrimdışı sergilenen davranışlar arasındaki etkileşimler başka incelemelerde de görülmektedir. Bu araştırmalarda örneğin, sanal tacizin okulda yaşanan akran zorbalığının bir uzantısı olduğu ortaya konmaktadır (Erdur-Baker ve Kavşut, 2007; Uçanok vd., 2011). Son olarak da, daha makro bir düzeyde, Türkiye yazılı basınında sanal zorbalığın çerçevelenişi ile ilgili olarak da bazı analizler karşımıza çıkmaktadır (Narin ve Ünal, 2016).

Sosyal bilimlerde yapılan bu akademik araştırmalara ek olarak, hukukun da, zorunlu olarak bu yeni toplumsal soruna uyarlanması için çabalar sarf edilmektedir: ancak, bu tür eylemler dahi, her şeye rağmen, İnternet'in sağladığı anonimlik özelliği nedeniyle, faillerin tespit edilmesi çoğu kez zor ve hatta imkânsız olduğundan, sonuçsuz kalmaktadır (Dilmaç, 2017). Dolayısıyla, sanal zorbalık, onu suç sayan yasalar olmasına rağmen, engellenememektedir.

Bu çabalara rağmen, kişinin imajını zedeleyen bu çevrimiçi saldırılar gün geçtikçe artmakta, daha genç, daha geniş bir kitleye ulaşmakta ve zaman geçtikçe, teknolojinin ilerlemesi ile ve daha yeni ve sofistike icatlarla, bu davranışların gittikçe saptanması zor olan bir sapkınlık haline dönüştüğü gözlemlenmektedir.

Bu makalede öncelikle dünya sosyal bilim literatürüne bakarak, "siber zorbalığın" nasıl toplumsal bir sorun olarak ortaya çıktığını ve hangi süreçlerden geçtiğini inceleyeceğiz. Çalışmanın ikinci bölümü ise, sanal dünyada karşımıza çıkan bu saldırıları tanımlamak için kullanılan terimlerin tartışılmasına ayrılacaktır. "Sanal zorbalık" kavramını tanımlayacağız ve çevrimiçi dünyada görülen farklı çeşitlerini betimlemeye çalışacağız. Zorbalığın aslında bir bireyin aşağılama eylemi olduğunu ve çeşitli şekillerde kişinin sosyal imajını ve itibarını zedeleyebileceği, hatta saptırabileceği, ona zarar verebileceğini göstereceğiz. Fakat, buradaki amacımız, esas olarak, siber zorbalığın sanal tacizden farklı olduğunu vurgulamaktır. Kanaatimizce, bu ayrışım son derece önemlidir. Zira bu kavramlar, farklı davranış türleri betimlemelerine rağmen, akademik literatürde çoğu kez eş anlamlı olarak kullanılmakta. Buradan yola çıkarak, makalenin son kısmında, bu sosyal sorunu daha iyi anlayabilmek için iki öneri sunulacaktır: birinci önerimiz, "siber zorbalık" ve "sanal tacizin" davranışlarını ayırtırmak yönündedir. Kanaatimizce, bu terimleri yeniden kavramsallaştırmak, *bir* yerine *iki* farklı soruna uyarlanmış çözüm üretmeye yol açacaktır. İkinci önerimiz ise, sanal âlemde rastlanan zorbalık davranışlarının sadece genç kitlelere karşı yapılan bir saldırı olmadığını, toplumun

her yaş grubunun da yaşayabilecekleri saldırılar olduğunu göstermek ve bu bilgiyi devletlerin düzenledikleri farkındalık kampanyalarında yayması konusunda olacaktır.

Dünya literatürünün siber saldırılara yaklaşımı

Taciz çalışmaları 1970’lerde İskandinavya’da ortaya çıktı. Bunlar okullardaki gençlerin arasında gitgide artan şiddetin sebebinin anlamaya yönelikti. O yıllarda, iki yeni terimin ortaya çıktığı görülmektedir : “bullying” ve “mobbing” (ikisi de taciz anlamına gelmektedir). Bazıları için, bu iki terimin arasındaki fark, aşağılanma eylemine dâhil olan bireylerin sayısıdır: zorbalık vakaları, tek bir saldırganı içerecek, mobbing ise bir grup tarafından yapılacaktır. Bu çalışmalara benzer, 1983’te ilk Norveç ulusal taciz karşıtı kampanyanın yanı sıra, psikoloji profesörü Dan Olweus (1993) tarafından geliştirilen ve bu tür davranışları neredeyse yüzde 50 azaltacak bir okul müdahale programı ortaya çıkacaktır.

1989’dan itibaren, İskandinav önleyici kampanyalarının başarısından ilham alan diğer ülkeler de (örneğin, Amerika Birleşik Devletleri gibi), bu yeni fenomeni anlamaya yönelik çaba gösterecektir. O dönemdeki en belirgin değişiklik, “taciz” kavramının başka bir boyutunun ele alınması konusu, ve onun tanımlanmasına bir başka boyutun eklenmesi ile ilgilidir. Daha geniş olan bu tanımlama çerçevesinde “taciz”, daha önce sadece fiziksel ya da sözel olarak kabul edilirken, artık “dolaylı” ve “ilişkisel” yönü ile de anlaşılmaktadır (örneğin, bir söylentiden etkilenen veya sosyal bir dışlanma mağduru olan bir kişi tarafından yaşanabileceği gibi).

90’lı yıllarda ve 2004 yılına kadar, geleneksel taciz, uluslararası bir araştırma konusu haline gelecektir. Bunun nedeni ise, bu sosyal sorunun bu dönemde Avrupa ülkelerine, Avustralya’ya (Price ve Dalglish, 2010) ve Yeni Zelanda’ya kadar (Rigby, 2002) yayılmasıdır. O yıllarda ülkeleri saran endişe, özellikle bu dönemde bu konuda yoğunlaşan bilimsel araştırmalara yansıtacaktır. O dönemde Amerika Birleşik Devletleri’nin ilk mağduriyet (victimization) çalışmalarını sürdürmesi (Espelage ve Swearer, 2004) bunun en belirgin örneğidir.

Ancak, 2003-2004 yılları arasında yeni bir taciz şekli ortaya çıkacak ve araştırmacıların dikkatini çekecektir: ‘siber zorbalık’ (Tokunaga, 2010; Smith, 2012). İlk önce mesajlar ve e-posta yoluyla kurulacak (Rivers ve Noret, 2010) ve daha sonra akıllı telefonların geliştirilmesinden yararlanarak, sosyal ağlara yayılacaktır. 2003 yılında, Kanadalı profesör Bill Belsey (2017: 19) ilk tanımını yapar: ona göre, “siber zorbalık, bilgi ve iletişim teknolojilerinin aracılığıyla yapılan (e-posta, cep telefonu ve SMS gibi anlık mesajlaşma, kişisel web sayfaları), kasıtlı olarak tekrarlanan ve agresif bir şekilde bireye veya gruplara zarar vermek amacını hedefleyen davranışlarda bulunmak” olarak betimlenmelidir.

Bu tanım 2008’de Peter K. Smith ve meslektaşları (2018) tarafından genişletilir: bu tür sanal şiddeti, kendini kolayca savunamayan bir kurbanı yapılan, saldırgan, kasıtlı ve tekrarlanan bir elektronik iletişim eylemi olarak tarif edecektir.

Daha sonra, çevrimiçi saldırıların, bazı siber taciz mağdurlarının intihar etmesine yol açtığını gören araştırmacılar, bu tür sanal şiddetin mağdurların üzerindeki psikolojik etkilerini analiz etmeye yöneleceklerdir. Çeşitli çalışmalar, siber tacizin kırgınlık, depresyon, sürekli zulüm korkusu, özgüven kaybı, tecrit duyguları, somatik sorunlar (Kim ve Leventhal, 2008; Kiriakidis ve Kavoura, 2010), intihar düşüncesi gibi pek çok fiziksel ve zihinsel zararları olduğunu vurgular.

Sonuç olarak, bireylerin sanal dünyadaki etkileşimlerinde karşılaştıkları tehlikelerin giderek daha fazla farkında olmalarına rağmen (Türkiye’de siber-zorbalık farkındalık Nisan 2018’de yüzde 60’a ulaşmıştı), bu sorunu önlemek için etkili bir çözümün halen bulunamadığını gözlemlemekteyiz.

Siber zorbalık, “utanç verici kaba davranışların, küfürlü konuşmaların ve başkalarına karşı düşmanca çevrimiçi ileti, tehdit, taciz ve negatif yorumların, izinsiz fotoğraf paylaşımının, e-posta, web siteleri, sosyal ağlar ve mesajlaşmalar aracılığı ile kasıtlı olarak gerçekleştirilmesi eylemidir.

Bir başka deyişle, kullanıcılara karşı teknik veya ilişkisel tarzda zarar verecek bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak yapılan paylaşımlar ve davranışlar siber zorbalık kapsamına girer. Elektronik ortamlarda yapılan zorbalık “elektronik zorbalık”, “sanal zorbalık” veya “siber zorbalık” olarak da adlandırılır.”

Siber aşağılama, geleneksel zorbalık gibi, bir kişinin ya da grubun, gururu ya da onurunu tahrip eden bir eylemdir. Küçük düşürülmek, bireyin iradesine karşı ve genellikle derinden acı verici bir şekilde, kişinin hak ettiğini düşündüğünden çok daha aşağı bir konumda olduğunu hissettirmek, negatif ve aşağılayıcı bir imajını ona gönderme şeklinde gerçekleşebilir. Sanal zorbalık, bir taraftan, iletişim akışını ve mesajları kontrol eden “dominant” bir failin ve diğer tarafta da, kendini savunamayan ve sürekli küçük düşürülen bir “kurbanın” arasındaki bir güç dengesizliği (Kernaghan ve Elwood, 2013; McGrath, 2007) üzerine kurulmuş bir iletişim biçimidir. Bu dengesizlik anonimlikle de sağlanır: İnternette, failer kimliklerini gizlemek için kendilerine verdikleri takma adların arkasına saklanıp (Shariff, 2008), bu özellikten yararlanıp bu tür eylemlerde bulunabilmektedirler (Aricak, 2009; Poland, 2010).

Bu tür saldırının dinamiklerine gelince, Kowalski (2008) bireyleri siber zorbalığa iten nedenleri şu şekilde listeler: failin saldırganca davranmaktan zevk alması, düşük özgüven ve özsaygı, çevresinden saygınlık kazanma isteği ve popüler olmak, gerçek hayatta yapılamayan saldırıların dijital ortamda gerçekleşme imkânı, intikam alma duygusu, mağdurla yüz yüze etkileşim olamaması, dijital ortamda yakalanma riskinin daha az olması.

Siber zorbalık ve sanal tacizi birbirinden ayırmak

Bu çalışmada altını çizmek istediğimiz şey, siber zorbalığın aslında iki bireyin arasındaki *güç dengesizliği* üzerine inşa edildiğidir. Bu tür sanal saldırıda, siber tacize kıyasla, şiddetin sürekliliği veya saldırgan eyleminin tekrarlanması bu tür tacizi karakterize eden unsurlar değildirler. Zaten, türkçedeki “zorba” kelimesinin tanımında da, esasen bu güç eşitsizliği görülmektedir: Türk Dil Kurumu’na göre, “Zorba”, “Gücüne güvenerek hükmü altında bulunanlara söz hakkı ve davranış özgürlüğü tanımayan (kimse), müstebit, mütegalibe, despot, diktatör” (TDK) bir kişiliği betimler. Burada görüldüğü gibi, “zorbalık” ve “zorba” terimlerinde vurgulanan, iki bireyin arasındaki güç dengesizliğidir. Süreklilik veya şiddetin tekrarlanması ile ilgili hiçbir referans yoktur. Özetle, “zorbalık” terimi daha çok saldırgan tarafından gerçekleştirilen “eylemi” ve saldırıdaki dengesiz güç dağılımı ve etkileşimi vurgular. Bundan yola çıkarak, sanal zorbalığı bir “aşağılama” türü olarak görebiliriz. Bu durumda, siber zorbalığı, sanal ortamda bir bireyin diğer bir bireyi küçük düşürmesi, onunla alay etmesi, itibarıyla oynaması olarak tanımlamak mümkündür. Bu saldırının İnternet üzerinden gerçekleşmesi, mağduru aşağılayan mesajların veya görüntülerin dünyaya yayılmasında büyük bir rol oynar.

Sanal dünyada, zorbalık olarak niteleyebileceğimiz, pek çok aşağılanma şekli görülebilir: bazı durumlarda, birey İnternet’te veya sosyal medyalarda kaydedilmeye razı olmaz, ancak buna rağmen kendi seçmediği ağlarda kendi isteğine karşı kendini görür. Onun adına konuşan, onun kimliğini kullanarak başka kişilerle iletişime giren biri vardır. Bu, özellikle belirli ünlülerin adına yaratılan “sahte profiller” örneğidir: fakat tabii ki, sıradan vatandaşlar da bu tür suçlara maruz kalabilirler.

Sözcü gazetesinde bulduğumuz bir haberde bu tür aşağılamadan şu şekilde bahsedilmekte:

Sosyal Medyada “manken oyununa” polis dur dedi (Atam H., Sözcü, 17.01.2019)

“İstanbul’da manken ajanslarındaki kadınların fotoğraflarını sosyal medya profillerinde kullanarak erkekleri tuzağa düşüren bir şebeke çökertildi. Tuzağa düşürdükleri yüzlerce kişinin, müstehcen fotoğraflarını elde eden ve ses kayıtlarıyla şantaj yapan çete üyelerinin 500 bin lira vurgun yaptığı ortaya çıktı. Polisin dijital incelemelerinde ise şebekenin en az 2 bin kişiyi tuzağa düşürdüğü anlaşıldı. Tuzağa düşürülen kişilerin çoğunun 40 yaşın üzerinde olması dikkat çekti.”

Bir başkası tarafından, kişinin rızası olmadan ve onun adına görüntüleri ve kişisel bilgilerinin ifşa edilmesi (Kowalski, 2008: 47) de dijital çağda rastladığımız bir küçük düşürülme eylemidir: kişinin bilgisi olmadan çekilen videoların paylaşılması, birçok ünlünün ve bazen de normal vatandaşların deneyimledikleri bir zorbalık türüdür. Hesaplarını çalan, özel görüntülerini izinsiz elde eden bir kişi tarafından bunlar sanal dünyada paylaşılır. Ayrıca, çoğu zaman, buna maruz kalan bireyler, şantaj kurbanı da olurlar.

Bu haberde görebileceğimiz gibi:

Hollanda’da çıplak fotoğraflı şantaj! (Hürriyet, 03.11.2019)

“Hollanda’da yaşları 15 ila 18 arasında değişen bir grup gencin, sosyal medya aracılığıyla çıplak görüntülerini elde ettikleri çok sayıda kişiye şantaj yaparak 100 bin Euro’dan fazla haksız gelir sağladıkları ortaya çıktı. Çetenin, şantaj yoluyla para aldığı kurbanlar arasında 14 yaşındaki çocuklar da var.”

Bir başka aşağılama olarak sayılabilen bir eylem de, bireyin İnternet profili veya hesabının ona sorulmadan silindiğini görmesidir: kişi bu durumda dijital ağlardan kendi kayboluşunu deneyimler. Birey, imajının kaybolmasını sürdürülemez bir görünmezlik olarak görür. Bu tür saldırılara karşı koymak için ve sosyal medyada tekrar görünür hale gelmek için, toplumda bazı stratejiler bile geliştirildi: Türk basınından alınan bilgiye göre, ünlülerin kapatılan sosyal medya hesaplarını tekrardan aktif hale getirip kullanmalarını sağlayan ve hatta bunu bir “sektör” olarak niteleyen bir servis geliştirildi (Timetürk, 2019).

Kanaatimizce, bunlara ek olarak daha başka çeşitleri de gözlemek mümkündür: son zamanlarda oldukça yaygınlaşan “Mutlu tokatlama” (happy slapping) onlardan bir tanesidir: cep telefonu ile çekilen şiddet içeren eylemlerin (dövme, cinsel saldırı gibi) İnternet’te yayınlanmasından oluşan bir aşağılanma türüdür. Buradaki hedef, şiddete uğrayan mağdurun savunmasız halini diğer kullanıcılarla paylaşp, kolektif bir şekilde aşağılamak ve alay etmektir. Buna örnek olarak Fransa’da yaşanan bir olaydan söz etmek mümkündür: Alicia adında 15 yaşındaki bir kız bir arkadaşını tokatlayıp, kendisi tarafından başlatılan bu saldırıyı İnternette video olarak paylaştı. Dijital ortamda bunu gören ve bu şiddetten şoke olan kullanıcılar, Alicia’ya (yani faile) hakaret mesajları yollarlar. Genç kız jandarmaya başvurunca ve kendisine yapılan “siber saldırı” hakkında suç duyurusunda bulununca, bütün olay ortaya çıkar (L’Express, 2014).

Bu örnekler bakarak, siber zorbalığın aslında istikrarlı bir davranış olmadığını görüyoruz. Bir saldırının siber zorbalık olarak algılanabilmesi için, tek bir aşağılayıcı eylem yeterlidir. Tekrarlanan küçük düşürücü bir davranış söz konusu ise (ısrarcı bir rahatsız etme veya bir tedirgin etme teşebbüsü gibi), o zaman, bize göre, “siber taciz”den bahsetmek daha doğrudur. O yüzden, kanaatimizce, sanal zorbalık ve sanal taciz ayırt etmemiz gereken iki farklı saldırı türüdür. Taciz durumlarında da mağdur, çoğu zaman tanımadığı başkaları tarafından aşağılanır ve hakarete uğrar. Çoğu zaman da failer “(...) yüz yüze gelmeyecek olmanın rahatlığına güvenerek bu tür eylemlerde bulunabilmektedirler” (Narin ve Ünal, 2016: 10). Fakat, tacizin bir özelliği de tekrarlanan bir eylem olduğudur. Bu niteliğin kurbanın psikolojisinin üzerinde büyük bir etkisi olur: sanal dünyanın anonimlik özelliği nedeniyle, kurban hem failin/faillerin kimliğini saptayamaz, hem de tekrarlanan saldırıya nasıl cevap vereceğini bilemez. Kurban kendisine edilen hakaretlere karşı “seyirci kalmaktan” başka bir şey yapamaz. Bu, cevapsız kalan şiddet, genelde fail tarafındaki saldırgan davranışların artmasına yol açar ve siber tacize uğrayan kişinin büyük bir psikolojik endişeye sürüklenmesine neden olur.

Sonuç olarak, başkalarını itibarsızlaştırmaya yönelik şiddet içeren davranışların yeni teknolojilerin anonimlik özelliği nedeniyle oluştuğunu ve düzenleme eksikliğinden yararlandığını söyleyebiliriz. İnternet ve özellikleri, özellikle de anonim olma karakteri, aşağılayıcı davranışların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Buna ek olarak, bazı şahıslar ciddi bir şekilde ötekine

zarar verme iradesine sahipken, bazılarının ise ve özellikle en genç kitlelerin, aşağılamayı bir oyun olarak gördüklerini/saydıklarını da bilmekteyiz (Suzuki vd., 2012; Pujazon-Zazik ve Park, 2010).

Öneriler

Öncelikle, önleme kampanyalarında ve araştırmalarda olduğu gibi, iki teriminin sanki anlamdaş gibi kullanıldıklarını gözlemlemekteyiz: bir tanesi “siber taciz”, öteki ise “siber zorbalık”. Oysa bize göre, bu kavramların tanımları iki farklı saldırı türünü vurgular.

Siber taciz sanal ortamlarda tekrarlanan bir rahatsızlığı ifade eder. Mağdurunun psikolojik hasarına neden olan ve onu arttıran, yollanan negatif mesajdan ziyade, saldırının tekrarlanmasıdır. Siber tacizin temel amacı, *sürekliliği* kullanarak, maruz olanı psikolojik olarak “yıkma” ve “yormak” eylemidir. Dolayısıyla, bu tekrarlanan tehditlerin dijital dünyada çok belirgin psikolojik hasarlara yol açtığı doğru olsa da, İnternet’te tekrarlanmayan ama o kadar da aşağılayıcı saldırılar da yaşanabilir.

Siber zorbalık da bunun bir örneğidir. Tanımında “süreklilik” özelliği taşımasa da, bu sanal zorbalık mağdurun itibarını etkilemekte ve aşırı psikolojik sıkıntıya neden olmaktadır. Tekrarlanmayan fakat kişinin imajını zedeleme amaçlı bu tür davranışlar “siber aşağılama” olarak algılanabilir. Failin buradaki hedefi, mağduru psikolojik olarak “yormak” değil, daha ziyade, onun itibarını zedelemek, onurunu kırmak, ismini kirletmek, yeni teknolojilerinden faydalanarak onu tüm dünya önünde küçük düşürmektir. Bu amaca ulaşmak için de, tek bir eylem veya bir paylaşım yeterlidir. Bu iki kavramın arasında belirtebileceğimiz diğer bir fark ise, saldırının şahitleri ile ilgilidir: siber tacizde eylem, mağdur ve failin arasında gerçekleşir ve saldırının sonuçları özel alanda kalır; siber zorbalıkta ise, küçük düşürücü mesajlar veya videolar paylaşımına açılır ve bu aşağılayıcı görüntüler İnternet’e düştüğünde özel alandan çıkıp, kamusal alana yansır. Bu nedenle, bu şiddetin tanıklarının sayısı çok daha fazla olur.

Bir diğer önerimiz ise, siber zorbalığa karşı yapılan kampanyalar ile ilgilidir. Bu farkındalık kampanyaları çeşitli ülkelerde yapılsa da, 2018 yılında IPSOS tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, kamuoyunda siber zorbalık konusundaki farkındalığın artış gösterdiğine rağmen, yine de global olarak her dört kişiden birinin siber zorbalığı daha önce hiç duymadığını göstermektedir. Aynı raporda okuyabileceğimiz bilgi, çeşitli toplumlarda siber zorbalığa karşı alınan tedbirler yetersiz olarak göründüklerini yönündedir. Kullanıcıları tehdit eden bu saldırılara karşı daha sıkı önlemler alınması ve okullarda yeni teknolojilerin daha güvenli bir şekilde kullanılması yönünde eğitimler verilmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Başka bir önerimiz de farkındalık kampanyalarının hedefledikleri kitleler ile ilgilidir. Dünyada ve Türkiye’de alınan önlemlerin çoğunluğu, sistematik olarak, çocuklara ve ergenlere yöneliktir. Ancak bu çabaların yararları inkâr edilemese bile, toplumun öteki kitlelerinin potansiyel mağdurları bu önlemlerin dışında kalırlar. Sadece genç nüfusu hedefleyen bu kampanyalar, siber şiddetin sadece “gençlerin” yaşadığı bir sorun olduğu, veya sadece bir “ergen fenomeni” olduğu fikrini aktarıyor (Dany vd., 2016). Ancak, gün geçtikçe, yetişkinlerin ve hatta 65 yaş üstü kişilerin de iletişim araçlarını ve sosyal medyayı kullandıkları bilinmekte. Onların da, bu tür saldırılara maruz kalabileceklerini öngörmek ve hatta onları da bilgilendirmek gerekmektedir.

Yeni Şafak gazetesinden bir haber, bu argümana bir örnek olarak kullanılabilir:

“Yaşlılar da siber zorbalık mağduru” (Yeni Şafak, 22.03.2019)

İletişim Uzmanı ve Sosyal Medya Danışmanı Nurhan Demirel, “Son yıllarda sosyal ağlarda yaşlı kullanıcı sayısında önemli artış oldu. 65 yaş üstü kişiler, kendini resmi yetkili olarak tanıtan kişilere karşı aldanma eğilimi içindeler.” dedi.

Bununla beraber, siber zorbalığın, siber taciz ve mobbing gibi, sadece özel alanda iki akran arasında değil, kamusal alanlarda meslektaş arasında da gerçekleştirilebileceği de gözlemlenmekte

(Hirigoyen, 2015; Seçkin, 2017). Bu durum, gündelik yaşantılarında yeni teknolojilere başvuran tüm bireylerin, yaşlarına ve Internet’te yaptıkları kullanım şekillerine bakılmaksızın (Monks vd., 2009), siber zorbalığa maruz kalabileceklerini göstermektedir.

Sonuç

Bu araştırmada, siber zorbalık üzerine yapılan önceki çalışmaların ışığında, İnternet’teki aşağılama sorununu tartışmayı önerdik. Bireyleri intihara itme etkisi olan bu sosyal problem, çeşitli ülkelerin araştırmacıları tarafından dünya çapında analiz edilmiştir.

İncelememizde, çeşitli ülkelerde bu sosyal sorunla ilgili olarak yapılan araştırmaları hatırlatmak istedik. Birçok araştırmacının bu saldırıları tanımlamaya ve dinamiklerini analiz etmeye çalıştığını gördük. Bu şiddeti tanımlamak için, çeşitli kavramların var olduğunu da gözlemledik. Ancak, tüm bu çabalara rağmen, sözü geçen saldırıların hala güncel olduğunu görmek mümkün. Literatüre katkıda bulunmak ve bu soruna bir çözüm sunmak için, siber taciz’i siber zorbalıktan ayırt etmeyi önerdik: ilkinin, ısrarcı, diğerinin ise güç dengesizliği üzerine kurulu bir etkileşim olduğunu savunduk. Bu kavramların farklı olmasına rağmen, amaçlarının ortak olmasına, bunun da temelde İnternet’in bireylere sunduğu anonimlikten yararlanarak, bir mağduru psikolojik sıkıntıya sokmak olduğuna dikkat çektik.

İncelememize konu olan çevrimiçi saldırganlık eyleminin, hukuki açıdan bir suç olarak görünse de, bize göre, aynı zamanda, öteki ile etkileşimi yöneten normları ihlal ettiği için, bir sapkınlık (“sosyal normlara meydan okuyan” anlamında) olarak da algılanması mümkündür. Siber zorbalığın, etkileşimde bireylerin arasındaki korunması gereken mesafenin ihlali (ideal sphere), ötekine gösterilmesi gereken saygı kuralının çiğnenmesi, yani kısaca, sosyal sözleşmenin ilkelerine karşı gelen bir saldırı olduğunu düşünmekteyiz.

Bu saldırılara karşı daha iyi mücadele etmek için, dünya genelinde önleme kampanyaları düzenlenmekte. Türkiye’de, siber zorbalığa karşı mücadelede, kullanıcıların eğitiminin ön planda olduğunu söylemek mümkün. Bu makalede, bu toplumsal farkındalık mesajlarının öncelikli hedefinin genç nüfuslar ve eğitimcilerinin (aile veya okulunun) olduğunu, ancak aslında bütün vatandaşları da bu tür saldırılara karşı daha iyi koruyabilmek ve bilgilendirmek için, organize edilen farkındalık kampanyalarının hedef kitlelerinin onları da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekliliğini savunduk.

Kaynakça

- Aftab, P. (n.d.). *What is cyberbullying, exactly. Stop Cyberbullying*. (http://www.stopcyberbullying.org/what_is_cyberbullying_exactly.html, 2019).
- Akça, E.B., Sayımer, İ. ve Ergül, S. (2015). “Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları ve Siber Zorbalık Deneyimleri.” *Global Media Journal Tr Edition*, Spring, 5(10): 71-86.
- Aricak, O.T. (2009). “Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students.” *Egitim Arastirmalari - Eurasian Journal of Educational Research*, (34), 167-184.
- Arsoy, A. ve Ersoy, M. (2015). “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağlardaki Siber Zorbalık Tutum ve Davranışları.” *İletişim Çalışmaları*. (Der.) Özgür A.Z. ve İşman A., Sakarya Üniversitesi Yayını: Sakarya, (134), 353-368.
- Atam, H., (2019). “Sosyal Medyada ‘manken oyununa’ polis dur dedi”. *Sözcü Gazetesi*. <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/cinsel-taciz-cetesinin-manken-oyunu-polise-takildi-yaklasik-2-bin-magdur-var-3162268/>

- Belsey, B., (2017). Alıntı olarak alınmış. Harcèlement et cyberharcèlement à l'école. Une souffrance scolaire 2.0. (Der.) Bellon J.-P. ve Gardette B., Paris, esf Editeur, p.19.
- Berg, B. van den (2014). "Introduction." *Minding Minors Wandering The Web: Regulating Online Child Safety* (Der.) Simone van der Hof, Bibi van den Berg ve Bart Schermer. Netherlands: T.M.C. Asser Press, 1-16.
- Dany L., Moreau, L., Guillet, C. ve Franchina, C., (2016). "Pratiques des jeux vidéo, d'internet et des réseaux sociaux chez des collégiens français." *Santé Publique*, 28(5): 569-579.
- Dilmaç, J.A. (2014). "Humiliation in the Virtual World: Definitions and Conceptualization." *International Journal of Human Sciences*, 11(2): 1285-1296.
- Dilmaç, J.A. (2017). "L'humiliation sur Internet : une nouvelle forme de cyber-délinquance?." *Déviance et Société*, 41(2): 305-330.
- Dilmaç, J.A. ve Kocadal, Ö., (2019). "Prévenir le cyberharcèlement en France et au Royaume-Uni : une tâche impossible?." *Déviance et Société*, 43(3): 421-459
- Domenget, J.C. (2014). "Formes de déconnexion volontaire et temporalités de Twitter." *Réseaux*, 186(4): 77-103.
- Donegan, R. (2012). "Bullying and Cyberbullying: History, Statistics, Law, Prevention and Analysis." *Elon Journal Of Undergraduate Research in Communications*, 3(1): 33-42.
- Erdur-Baker, Ö. ve Kavşut, F. (2007). "Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık." *Eurasian Journal of Educational Research*, (27), 31-42.
- Erdur-Baker, Ö., (2010). "Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools." *New Media & Society*, (12), 109-125.
- Espelage, D.L., ve Swearer S.M. (Der.) (2004). *Bullying in American Schools. A socio-ecological perspective on prevention and intervention*. Mahwah NJ & London: Lawrence Erlbaum.
- Güvenli Web, (2017). "Siber Zorbalık". <https://www.guvenliweb.org.tr/dokuman-detay/siber-zorbalik> (22.06.2017)
- Hirigoyen, M.-F. (2015). *Manevi Taciz. Gündelik Hayatta Sapkın Şiddet*, İletişim yayınevi.
- Hürriyet Gazetesi, (2019). Hollanda'da çıplak fotoğraflı şantaj!. <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/hollandada-ciplak-fotografli-santaj-41365700> (03.11.2019)
- İnan, E., (2018). *Siber zorbalık ve cinsel tacize karşı seferberlik*. Vatan Gazetesi. <http://www.gazetevatan.com/ercan-inan-1156772-yazar-yazisi-siber-zorbalik-ve-cinsel-tacize-karsi-seferberlik/>
- Interpol, (2015). <http://www.interpol.int/fr/Crime-areas/Cybercrime/Cybercrime>
- IPSOS raporu (2018). "Cyberbullying. A Global Advisor Survey", dir. by Mallory Newall, 12 sayfa. https://www.ipsos.com/sites/default/files/cyberbullying_june2018.pdf
- ITU, (2019). "Measuring digital development Facts and figures", <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf>
- Jauréguiberry, F. (2014). "La déconnexion aux technologies de communication." *Réseaux*, 186(4): 15-49.

- Kernaghan, D. ve Elwood, J. (2013). "All The (Cyber) World's A Stage: Framing Cyberbullying As A Performance." *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 7(1), Article 5.
- Kim, Y.S., ve Leventhal, B., (2008). "Bullying and suicide. A review." *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 20(2): 133-154.
- Kiriakidis, S.P., ve Kavoura, A., (2010). "Cyberbullying: a review of the literature on harassment through the Internet and other electronic means." *Family and Community Health*, 33(2): 82-93.
- Kowalski, R.M., Limber, S.P., ve Agatston, P.W. (2008). *Cyber bullying: bullying in the digital age*. Malden, MA: Blackwell Publishers.
- L'Express, (2014). "Agression d'une ado à Nancy: la "gifleuse" porte plainte." http://www.lexpress.fr/actualite/societe/fait-divers/agression-d-une-ado-a-nancy-la-gifleuse-porte-plainte_1579702.html (26.09.2014)
- McGrath, M.J. (2007). *School bullying: Tools for avoiding harm and liability*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Monks, C.P., Smith, P.K., Naylor, P., Barter, C., Ireland, J.L., ve Coyne, I., (2009). "Bullying in different contexts: commonalities, differences and the role of theory." *Aggression and Violent Behavior*, 14(2): 146-156.
- Narin, B. Ve Ünal, S. (2016). "Siber Zorbalık İle İlgili Haberlerin Türkiye Yazılı Basınında Çerçevesi." *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (26), 9-23.
- Olweus, D., (1993). *Bullying at school: what we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Özdemir, M. ve Akar, F. (2011). "Lise öğrencilerinin siber zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(4), 605-626.
- Poland, S. (2010). "Cyberbullying Continues To Challenge Educators." *District Administration*, 46(5): 55.
- Price, M., ve Dalgleish, J., (2010). "Cyberbullying: experiences, impacts and coping strategies as described by Australian young people", *Youth Studies Australia*, 29(2): 51-59.
- Pujazon-Zazik, M., Park, M. J., (2010). "To tweet, or not to tweet: gender differences and potential positive and negative health outcomes of adolescents' social internet use." *American Journal of Men's Health*, 4(1): 77-85.
- Rigby, K., (2002). *New Perspectives on Bullying*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers
- Rivers, I., ve Noret, N., (2010). "I h8 u': findings from a five-year study of text and email bullying." *British Educational Research Journal*, 36(4): 643-671.
- Seçkin, Z. (2017). *Örgütlerde Mobbing ve Siber Zorbalık*, Çizgi Kitabevi.
- Shariff, S. (2008). *Cyberbullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York: Routledge.
- Smith, P.K., (2012). "Cyberbullying and cyber aggression." *Handbook of school violence and school safety: international research and practice*. (Der.) Jimerson S.R., Nickerson A.B., Mayer M.J., ve Furlong M.J., New York: Routledge, 93-103.

- Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. ve Tippett, N., (2008). "Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils." *Journal of Child Psychology & Psychiatry, and Allied Disciplines*, 49(4): 376-385.
- Statista, (2019). "Overall awareness of cyber bullying in select countries worldwide as of April 2018, by country". <https://www.statista.com/statistics/293192/cyber-bullying-awareness-in-select-countries-worldwide/> (14.10.2019)
- Suzuki, K., Asaga, R., Sourander, A., Hoven, C. W. ve Mandell, D., (2012). "Cyberbullying and adolescent mental health." *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 24(1): 27-35.
- Tamer, N. ve Vatanartıran, S. (2016). "Ergenlerin Teknolojik Zorbalık Algıları ve Buna Yönelik Teknolojik Zorbalık Farkındalığı Eğitimi: Pilot Uygulama." Yeni Medya Çalışmaları II. Ulusal Kongre Kitabı, Alternatif Bilişim Derneği: 54-66.
- Türk Dil Kurumu, (2019): www.tdk.org
- Timetürk, (2019). "Ünlülerin sosyal medya kurtarıcısı Mustafa Özalp". <https://www.timeturk.com/unlulerin-sosyal-medya-kurtaricisi-mustafa-ozalp/haber-1276144> (5.11.2019)
- Tokunaga, R.S., (2010). "Following you home from school: a critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization." *Computers in Human Behavior*, 26(3): 277-287.
- Topcu, Ç. (2008). The Relationship of cyber bullying to empathy, gender, traditional bullying, İnternet use and adult monitoring. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uçanok, Z., Karasoy, D. ve Durmuş, E. (2011). Yeni Bir Akran Zorbalığı Türü Olarak Sanal Zorbalık: Ergenlerde Yaygınlığı ve Önemi. 108K424 no'lu TUBİTAK Projesi.
- Willard, E. N. (2007). *Cyberbullying And Cyberthreats: Responding To The Challenges Of Online Social Aggression, Threat And Distress*. USA: Research Press.
- Yeni Şafak Gazetesi, (2019). "Yaşlılar da siber zorbalık mağduru". <https://www.yenisafak.com/teknoloji/yaslilar-da-siber-zorbalik-magduru-3452673> (22.03.2019)